

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ  
ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ  
(КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ)

Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих міста Києва  
Відділ електронних ресурсів та довідково-бібліографічного обслуговування



**Михайло Драгоманов – теоретик  
і практик освітянської справи**

Бібліографічний список літератури

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ  
ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ  
(КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ)

Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих міста Києва  
Відділ електронних ресурсів та довідково-бібліографічного обслуговування

**Михайло Драгоманов – теоретик  
і практик освітянської справи**

До 180-річчя від Дня народження  
Михайла Петровича Драгоманова

Бібліографічний список літератури

Київ 2021

Михайло Драгоманов – теоретик і практик освітянської справи: бібліогр. спис. до 180-річчя від дня народження М. П. Драгоманова / упоряд. А. Р. Своровський; ред.: Д. Луняка, С. О. Денисова; Департамент культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації); Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих м. Києва, відділ електронних ресурсів та довідково-бібліографічного обслуговування. – Київ, 2021. – 12 с.

Бібліографічний список «Михайло Драгоманов – теоретик і практик освітянської справи» підготовлено з нагоди 180-річчя від Дня народження відомого українського вченого-педагога, науковця, громадського діяча Михайла Петровича Драгоманова з метою надання можливості ознайомитись із науковим доробком вченого-педагога.

При складанні списку використано літературу з електронних каталогів Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського. До списку увійшли книги, статті зі збірників та періодичних видань. Матеріали списку подано за тематичними розділами, а в межах розділів – за алфавітом прізвищ.

Список розраховано на викладачів, студентів, школярів та всіх, хто цікавиться розвитком педагогіки України.

Укладач:	Своровський А. Р.
Редактори:	Луняка Д., Денисова С. О.
Телефон для довідок:	486-01-46
e-mail:	<a href="mailto:lubibl@ukr.net">lubibl@ukr.net</a>



Михайло Петрович Драгоманов народився 18 (30) вересня 1841 р. в м. Гадячі на Полтавщині в родині небагатих дворян. Батьки його – нащадки козацької старшини, чим Михайло Петрович пишався.

З 1849 до 1853 року він навчався в Гадяцькому повітовому училищі. Вже там захопився античним світом, мовами, історією. Після училища вчився в Полтавській гімназії. Восени 1859 р. Михайло Драгоманов став студентом історико-філологічного факультету Київського університету ім. Святого

Володимира.

Після закінчення університету й захисту дисертації «Імператор Тиберій» став приват-доцентом, викладав історію. У 1875 році був звільнений з посади як «політично неблагонадійний».

Інтерес до педагогіки М. Драгоманов виявив ще під час навчання в університеті. Вже тоді брав активну участь у діяльності недільних шкіл, а згодом – і Тимчасової педагогічної школи.

Початок педагогічної діяльності М. Драгоманова припадає на період ухвалення Емського указу 1876 року та ухвалення нового шкільного статуту 1864 року, яким українська мова витіснялася із вжитку у школі. Вчений категорично не сприймає заборон цього указу і визначає особливість рідної мови та необхідність її використання в діяльності шкіл. М. Драгоманов зазначав: «...З усіх ознак національних найясніша мова. Вона має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через який іде до людей освіта». Свої міркування вчений виклав у статті «О педагогическом значении малорусского языка», вміщеній у «Санкт-Петербургских ведомостях». У статті автор досліджує першочергове значення народного елемента в навчанні, порушує питання про роль народної мови, літератури, історії. Слушно пише про те, що народіві не досить однієї грамоти, йому потрібна освіта, інакше він засуджений на моральне дитинство. Педагог зобов'язаний навчити дітей не тільки писати, читати, а й думати, розуміти природу, осмислювати явища навколишньої дійсності.

Професорська діяльність М. Драгоманова у Київському та Софійському університетах засвідчує його талант фахівця, умілого вихователя. Так, учений розробив низку важливих питань методики вищої школи. Йдеться, насамперед, про статтю «Стан і завдання науки древньої історії», яка була



Диплом кандидата, виданий Михайлові Драгоманову Радою Київського університету св. Володимира

прочитана ним студентам Київського університету як вступна лекція до курсу загальної історії.

Боротьбу за демократизацію школи і освіти М. Драгоманов не припиняв протягом усього свого життя. Він «один з перших в Росії, – писав І. Франко, – та тим більше у нас почав голосити інакше розуміння історії, бачити в ній за царями і війнами маси народні, їх тиху і невтихаючу працю, їх повільний розвій, зріст освіти й громадського життя».

Стрижень педагогіки М. Драгоманова полягає в навчанні та вихованні поколінь на матеріалі української культури як окремого, а головне – унікального й неповторного утворення, що займає належне місце у скарбниці світової культури та є своєрідною матрицею освіти і виховання, невичерпним джерелом зразків і типів поведінки, патріотизму й моральної снаги особистості.

Михайло Драгоманов є одним із найпотужніших діячів і мислителів в українській науці, педагогіці й культурній традиції XIX століття. Його соціальні, філософські та педагогічні пошуки не лише узагальнювали наявний педагогічний досвід, але й спрямовували його в майбутнє, охоплювали епоху, що завершувалась, суперечливе сьогодення й одночасно передбачали епоху, що наближалась. У цьому розумінні педагогічні пошуки М. Драгоманова, як, власне, і всю інтелектуальну спадщину мислителя, можна назвати епохальними.

## ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА М. П. ДРАГОМАНОВА

1. Вибрані праці : у 3 т. [у 4 кн.] / М. П. Драгоманов ; голова редкол. В. П. Андрущенко. – Київ : Знання України, 2006-2007.  
Т. 1, кн. 1 : Історія. Педагогіка. Публіцистика / упоряд. та прим. В. Ф. Погребенник. – Київ, 2006. – 344 с.
2. Думка про руський університет у Львові / М. П. Драгоманов // Народ. – 1893. – № 6. – С. 52–53.
3. Малороссія в ее словесности / М. П. Драгоманов // Вибране / М. Драгоманов ; упоряд. Р. С. Міщук. — Київ, 1991. — С. 5–45.
4. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М. П. Драгоманов. – Geneve ; Bale ; Lyon : H. Georg, 1877. – 152 с. – (Les Ecoles Populaires en Ukraine par M. Dragomanow).
5. Народные наречия и местный элемент в обучении / М. П. Драгоманов // Вестн. Европы. – 1874. – Кн. 4. – С. 544–571.
6. Наука теологічна в Західній Європі / М. П. Драгоманов // З історії публічного виховання в сучасній Європі. – Львів, 1870. – С. 2–70.
7. Наши университетские дела / М. П. Драгоманов // Санкт-Петербург. ведомости. – 1865. – 15 (27) июня (№ 149). – С. 1–2.
8. О необходимости педагогических собраний / М. П. Драгоманов // Киевлянин. – 1864. – 10 дек. (№ 70). – С. 281–282. – Підп.: М. Драгоманов [Про необхідність створення Київ. педагогічного товариства].
9. Освіта на Україні у XVIII ст. / М. П. Драгоманов // Життя і слово. – 1895. – Кн. 1–6. – С. 343.
10. Педагогическое значение малорусского языка / М. П. Драгоманов / Гуман. науки. – 2001. – № 2. – С. 146–154.
11. Педагогическое значение малорусского языка / М. П. Драгоманов // Санкт-Петербург. ведомости. – 1866. – № 93. – С. 1.
12. Положение и задачи науки древней истории / М. Драгоманов // Журнал министерства народного просвещения. – 1874. – № 10. – С. 152-181.
13. Про «Історію Русів» / М. Драгоманов // Наука і суспільство. – 1995. – № 11/12. – С. 26-29.
14. Про волю віри / М. Драгоманов // Слово і час. – 1991. – № 9. – С. 3-12.

15. [Про волю віри](#) / М. Драгоманів. – Нью Йорк : Наклад Мирослава Січинського, 1918. – 33 с.
16. Програма по истории Древнего Востока / М. Драгоманов // Унив. изв. – 1865. – №10. – С. 1-6.
17. [Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність. Т. I.](#) / М. Драгоманов. – Львів : Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1899. – 260 с.
18. Українська література, проscribeвана російським урядом = Dragomanow Michel. La literature oukraiienne proscrire par le gouvernement russe / М. Драгоманов; перекл. з фр., текстолог. опрацювання та прим. Г. Цвенгроша ; вступ. сл. М. Колесси ; редкол. : Б. Якимович, Н. Бічуя, М. Гнатюк та ін. – Львів : [Львів. нац. ун-т ім. І. Франка], 2001. – 94 с.
19. Учителя-идеалисты / М. П. Драгоманов // Русская школа. – 1908. – №5-6. – С.23-36.
20. Что такое украинофильство / М. П. Драгоманов // Вибране / М. Драгоманов ; упоряд. Р. С. Міщук. – Київ, 1991. – С. 430–454.
21. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов. – Львів, 1892. – С. 282
22. [Чудацькі думки про українську національну справу](#) / М. Драгоманов // Вибране / М. Драгоманов; упоряд. Р. С. Міщук. – Київ, 1991. – С. 461–558.

## ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ М. П. ДРАГОМАНОВА ТА СЬОГОДЕННЯ

23. Андрущенко В. Михайло Драгоманов і національний педагогічний університет / В. Андрущенко // Освіта України. – 2003. – 23 верес. (№ 72). – С. 6.
24. Андрущенко В. Світоч національної педагогічної думки: [до 165-річчя від дня народж. М. П. Драгоманова, ім'я якого носить Нац. пед. ун-т у Києві] / В. Андрущенко // Освіта України. – 2006. – 29 верес. (№ 73). – С. 8.
25. Андрущенко В. Михайло Драгоманов в освітянському просторі України і Європи: історія і сучасність / В. Андрущенко // Педагогічні ідеї Михайла Петровича Драгоманова : бібліогр. розвідки пед. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Наук. б-ка ; авт. вступ. ст. : В. П. Андрущенко, Л. П. Вовк ; упоряд. бібліогр. покажч. Н. І. Тарасова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 3–18.
26. Атанасов П. Михайло Драгоманов і Софійський університет: про викладацьку, публіцистичну і громадську діяльність українського вченого-історика в Болгарії / П. Атанасов // Всесвіт. – 1962. – № 12. – С. 98–100.
27. Будняк Т. Г. Педагогічні погляди М. П. Драгоманова і сьогодення: тези Драгоманівських читань / Т. Г. Будняк, О. Т. Шпак. – Київ : УДПУ, 1995. – С. 31–32.
28. Будняк Т. Г. Розвиток національної освіти в контексті педагогічних поглядів М. П. Драгоманова / Т. Г. Будняк // Проблеми змісту педагогічної підготовки вчителя у контексті аксіологічної освіти (історичний, теоретико-практичний аспекти): матеріали міжнарод. наук. конф., присвяч. 170-річному ювілею ун-ту / за заг. ред. Л. Вовк, О. Падалка. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – С. 109–113.
29. Бужинський М. До гімназійних літ Драгоманова / М. Бужинський // Україна : наук. двохмісячник українознавства. – Київ : ВУАН, 1926. – Кн. 2–3. – С. 65–69.
30. Бурбан В. «Чудацькі думки про українську національну справу»: [М. П. Драгоманову – 160] / В. Бурбан // Дзеркало тижня. – 2001. – № 38. – С. 17.
31. Глушко С. Драгоманов і недільні школи / С. Глушко // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 35–37.



32. Горбенко С. С. Естетико-педагогічні погляди М. П. Драгоманова / С. С. Горбенко // Наукові записки : матеріали звіт.-наук. конф. викл. за 1991 р. – Київ, 1992. – С. 261–262.
33. Горболіс Л. Народнорелігійне виховання в сім'ї Драгоманових / Л. Горболіс // Рідна шк. – 1997. – № 5. – С. 15–17.
34. Вовк Л. Освіта в науковій і громадянській доктрині Михайла Драгоманова / Л. Вовк // Педагогічні ідеї Михайла Петровича Драгоманова : бібліогр. розвідки пед. пр. / Нац. Пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Наук. б-ка ; авт. вступ. ст.: В. П. Андрущенко, Л. П. Вовк ; упоряд. бібліогр. покажч. Н. І. Тарасова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 19–36.
35. Іванюк І. В. Взаємозв'язок національного та інтеркультурного виховання у працях М. Драгоманова / І. В. Іванюк // Відродження. – 1998. – № 2. – С. 4–7.
36. Ідея національної школи М. Драгоманова / М. Левківський // Історія педагогіки : навч.-метод. посіб. – Вид. 4-те. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – С. 129–130.
37. Киян Л. Біля джерел української демократичної педагогіки / Людмила Киян // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. – Вип. 49, ч. II. – С. 44–48.
38. Киян Л. Ф. Визначний діяч української освіти (М. П. Драгоманов) / Л. Ф. Киян // Початкова шк. – 1991. – № 11. – С. 59–62.
39. Климчук Л. А. Боротьба М. П. Драгоманова за українську народну освіту / Л. А. Климчук // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 128–135.
40. Климчук Л. Рідна мова в контексті педагогічних поглядів М. Драгоманова / Л. Климчук // Початкова шк. – 1994. – № 1. – С. 51–54.
41. Круглашов А. Михайло Драгоманов про історичну долю та завдання освіти на Україні / А. Круглашова // Рад. шк. – 1991. – № 8. – С. 90–93.
42. Круглашова А. М. Наукова спадщина Михайла Драгоманова / А. М. Круглашова // Трибуна. – 2001. – № 9/10. – С. 32–34.
43. Любар О. О. Педагогічні ідеї М. П. Драгоманова, Б. Д. Грінченка / О. О. Любар // Любар О. О. Історія української педагогіки. – Київ, 1999. – С. 174–185.
44. Майборода С. Педагогічна діяльність М. П. Драгоманова / С. Майборода // Наукові записки : матеріали звіт.-наук. конф. викл. за 1991 р. – Київ : КДПІ, 1992. – С. 259–261.

45. Мацько Л. «Всі гріхи простяться, окрім гріхів проти народу і розуму» / Л. Мацько // Дивослово. – 2003. – № 11. – С. 20–23.
46. Мацько В. Розвиток української освіти ХІХ столітті крізь призму ідей Михайла Драгоманова / В. Мацько // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 445–452.
47. Мельник В. А. Український просвітителю М. П. Драгоманов / В. А. Мельник // Вопросы ист. – 1968. – № 3. – С. 205–208.
48. Мисюра Ф. А. М. П. Драгоманов про місце освіти і культури в житті суспільства / Ф. А. Мисюра // Наукові записки : матеріали звіт.-наук. конф. викл. за 1991 р. – Київ : КДПІ, 1992. – С. 261–262.
49. Михайло Драгоманов – видатний педагог : добірка ст. // Освіта. – 2003. – 24 верес.-1 жовт. (№ 44). – С. 1–12.
50. Муравицька М. Апостол правди і науки: концепція національної освіти М. П. Драгоманова / М. Муравицька // Рідна шк. – 1996. – № 4. – С. 5–8.
51. Мухін М. І. Недільні школи в умовах класової боротьби трудящих / М. І. Мухін // Рад. шк. – 1976. – № 9. – С. 104–105.
52. Сосюра Л. Г. Науково-педагогічна й громадська діяльність М. П. Драгоманова у Києві (1859-1875 рр.) : автореф. дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / Леся Григорівна Сосюра ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2020. – 20 с.
53. Новиченко Л. М. Просвітителю / Л. М. Новиченко // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – Київ : Наук. думка, 1991. – С. 96–114.
54. Норкіна О. Ф. Спорідненість гуманістично-спрямованих педагогічних ідей в творчій спадщині М. П. Драгоманова і С. Ф. Русової – як джерело сучасної інноваційної практики викладання в школі / О. Ф. Норкіна // Теоретичні питання освіти та виховання : зб. наук. пр. – Київ : КДЛУ, 2000. – Вип. 9. – С. 121–124.
55. Русова С. Думки Драгоманова про освіту / С. Русова // Світло. – 1910. – Груд. – С. 32.
56. Сухомлинська О. Педагогіка Михайла Драгоманова / О. Сухомлинська // Освіта та педагогічна наука. – 2012. – № 4. – С. 63–66.
57. Сухорський С. О. До проблеми педагогічних поглядів Михайла Драгоманова / С. О. Сухорський // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова : зб. наук. пр. / відп. ред. Р. С. Міщук. – Київ : Наук. думка, 1991. – С. 158–168.

58. Хатченко А. М. П. Драгоманов и вопрос о самостоятельной украинской культуре // Укр. жизнь. – 1912. – № 6. – С. 10–35.
59. Шевченко П. М. П. Драгоманов про розвиток освіти в Україні / П. Шевченко // Рідна шк. – 2000. – Верес. (№ 9). – С. 77–78.
60. Шукіна І. Духовний батько Лесі Українки: М. Драгоманов / І. Шукіна // Літ. Україна. – 2001. – № 47. – С. 6.
61. Щербань П. Розум і почуття дитини треба розвивати рідною мовою: нац.-родин. педагогіка Михайла Драгоманова / П. Щербань // Сіл. шк. – 2005. – 28 верес. (№ 35-36). – С. 7.
62. Софіївський період життя і науково-педагогічна діяльність Михайла Драгоманова / С. А. Бартошко // Віче : зб. наук. пр. на пошану доктора історичних наук, професора, першого ректора Київського славістичного університету Юрія Миколайовича Алексеєва з нагоди його 70-річчя. – Київ : Експрес-Поліграф, 2011. – С. 284–286.
63. Апостол правди і науки Михайло Драгоманов (1841-1895) : [історичний нарис] / Н. Ольхіна, Л. Непран, І. Рибак // Визначні особистості в історії України : частина II. – Київ, 2004. – С. 16–19.

## Вшанування пам'яті



Бюст на вході до  
НПУ імені Михайла Драгоманова



Меморіальна дошка М. Драгоманову у  
Софії (Болгарія)



Меморіальна дошка, розміщена на стіні  
Червоного корпусу Київського  
університету



Меморіальна дошка Михайлові  
Драгоманову  
Урочище Зелений Гай, Гадяч



Ювілейна монета, присвячена  
М. Драгоманову (аверс), 2001



Ювілейна монета, присвячена  
М. Драгоманову (реверс), 2001

- Ім'я Михайла Драгоманова 1920 року присвоєне Національному педагогічному університету
- 1993 року Українська студія телевізійних фільмів випустила фільм «Титан. Михайло Драгоманов» (сценарій Володимира Колодяжного, режисер Олексій Мажуга)
- 2001 року з нагоди 160-річчя від дня народження науковця НБУ випустив ювілейну пам'ятну монету
- На честь Михайла Драгоманова в Гадячі встановлено пам'ятну дошку в Урочищі Зелений Гай, де мешкала родина Драгоманових.

## **Вулиці**

Іменем Михайла Драгоманова названі вулиці у Києві, Львові, Івано-Франківську, Чернівцях, Рівному, Луцьку, Гадячі, Лубнах та інших населених пунктах.